

TABU (TABOO)
VE
KELİMELERİN ANLAM ALANLARINA ETKİSİ

*Hülya ARSLAN EROL**

Özet

Dil, bir toplumun iletişim ihtiyacını karşılayan bir araç olduğuna göre, toplumdaki her bir özellik veya değişiklik onu etkiler. Tabu ve örtmecelerin de temelinde dîni inançlar, gelenek-görenekler, ahlâk kuralları vs. bulunduğu için, bunların dile yansımaları, dilde anlatım bulması sırasında, dilin yapısını etkilememesi mümkün değildir. Yani, tabu ve örtmecelerin temelinde dil dışı unsurlar bulunmaktadır, fakat bunlar dilin kelime hazinesine yerleşince dil içi unsurlar devreye girmekte ve dilin anlam örgüsünde değişmelere, başkalaşmalara neden olmaktadır. Tabu ve örtmeler, toplumsal yapıdan kaynaklı olmaları sebebiyle bugüne kadar daha çok sosyologlar, halk bilimciler, etnoğrafikler tarafından incelenmiştir. Ancak, bunlar dilde anlatım bulduktan sonra, dilin özellikle anlam yapısında değişikliklere neden olmaları sebebiyle dilcilikte de üzerinde durulması gereken bir konudur. Türkçe üzerinde yapılacak art zamanlı semantik incelemeler, bu değişiklikleri açıkça ortaya koyacaktır.

Türkçenin kelime hazinesi üzerinde yapılan art zamanlı incelemeler, kelimelerin anlam alanlarının değişmesinde tabu ve örtmece/euphemism faktörlerinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Tabu ve örtmede dil dışı faktörlerin dil içi faktörlerden daha öncelikli olması sebebiyle, bu kavramlar bugüne kadar daha çok dilcilik dışındaki sosyal bilimlerin araştırmalarına konu olmuştur. Etnoğrafya, antropoloji, sosyoloji, halk bilimi gibi alanlarda çeşitli açılardan incelenmiş olan tabu ve örtmecenin dil içindeki rolü pek fazla araştırılmamıştır. Ancak dilin anlam hazinesinde yüzyıllar boyunca meydana gelen değişiklikler saptanmaya çalışıldığında, ortaya çıkan değişikliklerde tabu ve örtmecenin rolü hemen kendisini göstermektedir.

Tabu ve örtmecenin temelinde mitler, gelenekler, görenekler, çeşitli ahlâk kuralları olduğu için bu konu ile ilgili çalışmalar genellikle etnografik lengüistiğin kapsamında değerlendirilir. Yani, kelimelerin leksik anlamları dışında inançlardan kaynaklanan etnografik anlamları dikkate alınır¹. Aynı zamanda tabu, bize

* Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniv., Fen-Edb. Fak., Öğr. Üyesi

¹ K. Ahanov, *Til Biliminiñ Negizderi, Almatı*, 1993, s. 135; É. Ahmetov, *Türki Tilderindegi Tabu men Evfemizmder*, Almatı, 1995, s. 3-5.

toplumla ilgili olarak dil hakkında pek çok ipucu vermesi sebebiyle son zamanlarda sosyolingüistler tarafından da ciddi şekilde incelenmektedir².

Tabu ve örtmece, dolayısıyla da etnolingüistik üzerine ilk çalışmalar Herder ve Humboldt (18.yy.) tarafından başlatılmış, daha sonra Amerika'da Boas, Sapir ve Worf tarafından devam ettirilmiştir. B. Steiner, A. Meye, Frezer, Freud, Levi-Bryuldin, T.V. Gamkrelidze ve V. İvanov, D.K. Zelenin gibi bilim adamları da bu konuda çalışmışlardır³.

Tabu kelimesi, bütün dünya dillerine Polinezya'nın *tonga* dilinden yayılmıştır. Bu kelimeyi İngilizce'ye kazandıran Kaptan Cook'a göre terim, çok karmaşık bir anlama sahiptir. Fakat, genelde yasaklanmış bir şeyi ifade eder. Ancak bu yasak, sadece kelimelerin söylenmesinde değildir. Yapılmaması gereken hareketleri, belli adamları, yenmemesi gereken şeyleri, kullanılmaması gereken eşyaları da kapsar⁴. Totem ve tabunun anlamı ile ilgili olarak Freud'un görüşlerini Ullmann⁵ şöyle verir : *"Bize göre tabunun anlamı iki zıt yöne ayrılmaktadır. Bir taraftan kutsal, kutsanmış olanı, diğer taraftan esrarengiz, tehlikeli, yasak ve pis olanı ifade eder. Polinezece'de tabunun zıddı için kullanılan noa kelimesi, sıradan ve genel olarak kabul edilebilir şeyleri ifade etmektedir. Tabu ise özellikle yasaklama ve sınırlamayı ifade eder."*

Tabu ile yakından ilgili olan örtmece/euphemism ise nesnenin veya olgunun adını doğrudan söylemek kaba veya ayıp olduğunda, onu yumuşak ve nazik sözlerle değiştirerek kullanmaktır. Yani, örtmece/euphemismler (Grekçe : 'iyi söyleme'), tabu gibi batıl inançtan dolayı değil, kaba veya ayıp kabul edilen sözleri nazik ve saygılı sözlere dönüştürme düşüncesinden doğmuştur⁶. Bir başka deyişle *"euphemizm nesnelere doğasında tedavi edici değil, hafifleticidir"*. Örtmece/euphemizm sayesinde insanlar, kendilerini iğrendirecek veya rahatsız edecek şeyleri söylemeyi ve onlarla yaşamayı mümkün hale getirmişlerdir⁷.

Tabu, örtmeceyi doğurur. Çünkü, tabu sadece bazı insanlara, hayvanlara ve nesnelere değil, onların isimlerine de yasak koyabilir. Yine de hoş olmayan şey, temelde kelime değil, nesnenin kendisidir⁸. *"Bir kelimenin hoş gitmeyen anlamları kelimenin kendi hatası değildir, ifade ettiği şeyindir. Bununla birlikte orijinal terimin yerini alan euphemistik ifade kısa zamanda onunla aynılaşır"*⁹.

² R.A. Hudson, *Sociolinguistics*, Cambridge, 1980, s. 53.

³ É. Ahmetov, *age.*, s. 15-16.

⁴ K. Ahanov, *age.*, s. 135; É. Ahmetov, *age.*, s. 6.

⁵ S. Ullmann, *Semantics, An Introduction to The Science of Meaning*, London, 1972, s. 204-205.

⁶ G. Leech, *Semantics, The Study of Meaning*, USA, 1981, s. 45; K. Ahanov, *age.*, s. 135; Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998, s. 163.

⁷ G. Leech, *age.*, s. 45.

⁸ F.R. Palmer (Çev: Ramazan Ertürk), *Semantik (Yeni Bir Anlambilim Projesi)*, Ankara 2001, s. 23.

⁹ G. Leech, *age.*, s. 46.

Pek çok durumda, fakat her zaman değil, tabu olan nesnenin adı yasaklanır ve örtmece/euphemismle bu boşluk doldurulur¹⁰. Kısacası örtmece, şekli değişmiş tabu veya doğrudan söylenmesi yasak olan anlamın görüntüsüdür. Pierre Guiraud¹¹ kelimelerin anlam dünyasında, tabu ve örtmece/euphemismin yerini ve bunların arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmektedir: “*Utanma duygusu her türlü açık saçık ya da iğrenç imgeyi kullanmamızı önler. Bir takım kötü çağrışımlardan da toplumsal incelik gereği kaçınıldığını biliriz. Örtmece diye adlandırılan bu gibi sözcükler her zaman ruhsal-çağrışımsal bir oluşa dayanırlar; ama özel nitelikli bir oluştur bu, çünkü bu durumda söz konusu olan, bir çağrışımı nedeni kılmak değil, tam tersine onu ortadan kaldırmaktır. Tabuların kökeni ise başkadır. Burada söz konusu olan yalnız bir çağrışım değildir, adın nesneye özdeş kılınmasıdır; şeytanın adı şeytanın kendisi sayılır. Mantık öncesi düşünce biçimlerine dayalı olan ilkelerin dillerinde dilsel tabular bütün kutsal ve tehlikeli şeylerin adlarının anılmasını yasaklar. Bunlar kullanmakta olduğumuz dillerde pek çok iz bırakmıştır.*”

Tabu olan kelimeleri doğuran sebepler dilin kendinde değil, o dille iletişimi sağlayan toplulukta, yani insanlardadır. Yani tabu ve örtmeceler, insanların topluluktaki sosyal, medenî ve tabiat ile ilgili kalıplaşan inançlarının, geleneklerinin, prensiplerinin ve kurallarının dilde yer alan görünüşleridir. Zaten bir kelimenin sosyal değerinin gelenekle ilgili bir mesele olduğu bilinen bir gerçektir. Bunu, aynı anlamdaki iki kelimedenden birinin tabu iken, diğerinin olmamasından da anlamak mümkündür¹².

Hayvan türlerinin yitirilmesi kaygısı, yani doğaya saygı, çevreyi koruma, ihtiyaçtan fazlasını tüketmeme veya şaman dilinde hakim-sahipleri incitmeme endişesi, oldukça iyi bilinen birçok töre ve geleneğin kaynağını oluşturur. En iyi şekilde Moğol çağında tespit edilebilen bu gelenekler, herhalde oldukça eskiye dayanmaktadır. Fakat bunların Türkler arasında *Yasak* ismi altında kanunlaştırılması ancak Cengiz Han döneminde olmuştur¹³.

Türk halklarının totemistik inançlarla birlikte Şamanistik veya başka inançlardan kaynaklanan yasakları da vardır. Tabu üzerine çalışan bilim adamlarından Frezer, tabuyu doğuran sebeplerden birinin büyü olduğu inancındadır. Bilim adamına göre eskiden insanların büyüye dayalı inanç sistemleri, bilimle uygun düşmeyen iki prensibe dayanmaktaydı. Bunlardan biri benzerlik, diğeri de yakınlık prensibidir. Frezer yaptığı tasnifte büyüü ikiye ayırır: Birinci gruba girenler, sihir yapmak, büyü yapmak; ikinci gruba girenler de tabu, yani yasaklardır. Bilim adamı bununla birlikte, sihir ve büyü yapmanın temelinde “filan maksada ulaşmak istiyorsan, filan gibi hareket et” şeklinde bir

¹⁰ S. Ullmann, *age.*, s. 204-205.

¹¹ P. Guiraud (Çev: Berke Vardar), *Anlambilim*, Ankara 1984, s. 62-64.

¹² R.A. Hudson, *age.*, s. 53.

¹³ J.P. Roux (Çev: Aykut Kazancıgil), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul 1998, s. 177.

düşüncenin ve tabunun temelinde “filan şekilde iş hareket yapma, yaparsan, kötülüğü dokunur veya belaya uğrarsın” gibi prensiplerin bulunduğunu ispatlar¹⁴.

Büyü, dünyada yaygın bir inançtır. Büyü, medeniyet ve ruhi gelişimin ilk aşamalarında kalıplaşan animizm, totemizm, Şamanizm gibi alelâde formlardan başlayarak bugün dünyada yayılan başlıca dinlerin hemen hepsinin içinde yer alır. Bu inanca göre, kutsal işaret ölü tabiata da, diri tabiata da uygundur¹⁵. Bu yüzden tabu (yasak) insanlara, bitkilere, hayvanlara, eşyaya, söz ve dile, iş ve hareketlere konabilir. Yani tabunun kaynaklarından birisi büyüdür ve hem canlı hem de cansız varlıklar için söz konusu olabilir.

Tabuyu basit bir yasak değil, kutsal bir şeyin ayak altına alındığında zararı dokunacağı korkusundan kaynaklanan yasak olarak düşünmek gerekir. Meselâ orta çağda yabancı ülkelerden Türk memleketine gelenler ülkeye hemen giremezlerdi. Bu kesinlikle yasaktı, çünkü o zamanki büyü inancına göre, yabancı memlekette gelen kişi öncelikle ateşle üfürülüp kendisiyle gelen belâsı varsa defedilirdi. Ancak böylece memlekete girebilirlerdi. Saflığından kuşkulanan her şeyin kor halindeki iki ateş arasından geçirilip ocağın etrafında döndürülmesi veya üstünden atlanması gerekirdi¹⁶. Kısacası, büyü inancı açısından, yabancı ülkenin insanları da alelâde insanlar değildir, onlar büyü ve sihrin sırrını çok iyi bilirler ve sihirli güçleri de vardır. Bu yüzden onlarla ilgili yasaklar vardır. Onlardan korunmanın yollarından biri tabudur, yani onlara yasak koyup, ilgiyi tamamen koparmak. İkinci yol, büyüye karşı iş yapıp hareket ederek, onların sihirli gücünü toplamak¹⁷. Bizans temsilcisi Zamarque ve Plan Carpin'in bu konuda çeşitli tecrübeleri olmuştur. Plan Carpin konuyu şu şekilde genelleştirmiştir : “*Her şeyin ateşle arındırıldığına inanmaktadırlar. Dolayısıyla, elçilerin veya prenslerin veya diğer herhangi bir yabancı kişinin gelmesi halinde, bu kişilerin ve getirdiği hediyelerin tehlikeli olması, onların büyü yapmaları veya zehir getirmeleri veya herhangi bir kötülük yapmaları ihtimaline karşı arınmalarını sağlamak için iki ateş arasından geçmeleri gerekmektedir.*”¹⁸ Fakat aynı uygulamanın hediye getirmeyen Rubruck'a yapılmaması, bunun herkese yapılmadığını ve belki de insanlardan ziyade eşyalardan korkulduğunu göstermektedir¹⁹. Tabu kaynaklı bu uygulamaların izlerine hâlen Anadolu'da ve Türk Cumhuriyetleri'nde rastlanmaktadır.

İsimler insan ilişkilerinde önemli bir rol oynar. Şöyle ki, bunların büyü gücüne sahip olduğuna, batıl inanç ve tabularla donandıklarına inanılır²⁰. Bugünkü Türk topluluklarına baktığımızda da isimlerdeki büyü inancının bazı tabu ve örtmecelere sebep olduğunu görüyoruz. Bebeğin cin veya şeytan

¹⁴ K. Ahanov, *age.*, s. 135; É. Ahmetov, *age.*, s. 18-26.

¹⁵ É. Ahmetov, *age.*, s. 54.

¹⁶ J.P. Roux, *age.*, s. 178.

¹⁷ É. Ahmetov, *age.*, s. 27-29.

¹⁸ J.P. Roux, *age.*, s. 178.

¹⁹ J.P. Roux, *age.*, s. 179.

²⁰ S. Ullmann, *age.*, s. 71.

tarafından yapılacak bir kötülüğe uğramaması için ona *Temir* veya *Yaşar* gibi isimlerin konması, insan isimlerinde tabunun yerini gösterir. Bu ayrıca, Türklerde isimle onu taşıyanın denkliğine dair bir inanca işaret etmektedir. Bazı hayvan adlarının tabulaşması ve hayvan isimli insanların, ya isimlerini taşıdıkları hayvanların çocuğu ya da bu hayvanların bizzat kendileri gibi kabul edilmesi de bunu göstermektedir²¹. Yeni dünyaya gelen çocuğu bu şekilde adlandırmada, yani sevilen ve ekonomik yönden faydası beklenen hayvanın adının verilmesinde, çocuğu ölümden kurtarmak ve korumak gibi bir amaç yanında, ayı gibi diğer birçok hayvan yavrularının ve kuşların örfçe mukaddes sayılmasının etkisi vardır²². *Koriğ* kelimesinden hareketle tabunun Türk kültüründeki yerine değinen Doerfer²³, Moğollarda olduğu gibi Türklerde de yeni doğan bir çocuğa anılmaya değer bir konu üzerine ad vermenin çok eski zamanlardan bir gelenek olduğunu, isim vermenin de çok anlamlı olduğunu belirtir ve şöyle der : “*isimlerin bir anlamı olmalıdır, bundan dolayı da sık sık özellikle tabu sebebiyle veya uygun verilmediğinde isim değiştirilir.*” Araştırmacı ayrıca, Howorth IV 73 (Moğollar), İbn-i Fadlan 277’ye dayanarak Karahanlılarda, özellikle Han’a unvanıyla hitap etmekten yine aynı inançtan dolayı sakınıldığını ekler.

Bugün Yakutlar, Başkurtlar, Kırgızlar ve Anadolu Türklerinde de görülen isimlerdeki örtmeceler yaygın bir uygulama olup, ölüm ruhunu aldatma amacına dayanır²⁴. Yani Türkler sözün de sihirli bir gücü olduğuna inanır²⁵. Bu yüzden de bebekleri dil veya gözden, hastalıktan korumak için, onların asıl isimlerine yasak koyar, bunların yerine lâkap, yani örtmece isimler kullanırlar. Bu, büyü inancından doğan, dili de etkileyen bir gelenektir²⁶.

Yasaklanan isimleri söyleme imkânı olmadığında, isimlerin bir sesini değiştirip söylemek, örtmece isimler yapmanın bir yoludur. Türkçede Hz. Muhammed’in adı çocuklara konmak istendiğinde, genellikle *Mehmet*, *Mahmut*, *Memo*, *Memiş* gibi aynı kelimenin türevleri kullanılır. Anadolu Türk muhitinde yazılan eserlerde de Hz. Peygamber’in adı dışındakiler genellikle *Mehammed* şeklindedir. Oğuz Türkleri, eski dinlerinden kalma tabu geleneklerine uyup Hz. Muhammed’in adını değiştirerek çocuklarına verirler. Bugün kullanılan *Mehmed*, *Memo*, *Memiş* gibi isimler, başlangıçtaki ilk değişikliği temsil eden *Mehammed* şeklinden gelmiş olmalıdır²⁷. Bu Anadolu Türklerindeki tabu geleneğinin bir örneğidir. Kazakça’da da, bu tabulaştırma sebebiyle *Membet-Sembet*, *Eli-Seli*, *Tursın-Mursın*, *Ahmet-Sahmet* yapılır²⁸.

²¹ J.P. Roux, *age.*, s. 137.

²² A. Caferoğlu, “Filolojide İnsan ve Hayvan Soybirliği”, Ankara 1989, s.2

²³ G. Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen III*, Wiesbaden, 1967, 1464.

²⁴ Ü. Günay ve H. Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, İstanbul 1997, s. 69.

²⁵ É. Ahmetov, *age.*, s. 30-31.

²⁶ É. Ahmetov, *age.*, s. 34-35.

²⁷ Ş. Tekin, “Timur Öncesinde Anadolu ile Orta-Asya Türk Dünyası Arasındaki Kültür İlişkileri ve Güzide Kitabı’nın ‘Tercüme’ Hikâyesi”, Ankara 2000, s. 154.

²⁸ É. Ahmetov, *age.*, s. 39.

Türklerde söz ve dilin sihirli bir gücü olduğuna bir başka kanıt, ağızdan çıkan dua ve beddualara göre insanın veya hayvanın ömrünün uzayacağına veya kısalacağına dair inançtır. Sözün sihirli gücüne dair dinî inancın dayanakları arasında, bazı halklarda canavarlar kadar bitkilerle yer ve su isimlerine de yasak getirilmesi, onların örtmece isimlerle karşılanması sayılabilir. Doğu Avrupa ve kuzey Asya halklarından Sibiryaya ve Altay'da oturan Türk halklarının büyü inancından doğan tabu sözler ve onlar için kullanılan örtmece isimlerin özellikle totemizm ve avcılıkla ilgili inançlara dayandığı D.K. Zelenin tarafından etraflıca ortaya konmuştur²⁹. Bu sözler arasında *ayı, kaplan, yaban geyiği, maral, yabani keçi, samur, kokarca, tilki, tavşan* gibi hayvanlar vardır.

Çeşitli toplumlarda çeşitli hayvan adları tabu olabilir³⁰. Türklerde tabu olan hayvan adları içinde *börü (böri)* ve küçük baş hayvan ve yavrunun düşmanı *kartal* vardır. Tuva dilinde tabu olan *börünün* yerine *it* veya *kızıl-kabak (kızıl köz), kök-heliñ, kokay, uzun-kudruk* gibi örtmece isimler kullanılır. Özbekistan'ın pek çok yerinde de *börü* yerine *kaskır* şeklindeki örtmece isim yaygındır. Türkmen çobanları ise yasak olan *kurt* ismi yerine *möjek*, avcılar *mestan it* veya Farsça'dan geçen *xırıdar, canavar* gibi örtmece isimleri kullanırlar. Türk toplulukları arasında *kurtun* büyülmüş olma özelliği Özbeklerdeki bir gelenekte de kendisini gösterir. Özbekler eskiden, güçsüz doğan bebeğin beladan uzak ve güçlü olması için avlanan kurdu burnuna kadar yüzüp, derisini saklayıp, bebek dünyaya gelince onu bu derinin baş tarafındaki boşluktan geçirirlerdi. Böylece bebeğin heybetli ve güçlü bir er olacağına inanırlardı³¹. Kurtla ilgili menşe efsaneleri ise hep, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Göktürk soyunun bekasını bir bozkurtun sağladığı ve bu nedenle Türklerin onu ata sayarak ona saygı duydukları teması etrafında toplanmaktadır³².

börü ile ilgili yasaklar Türk halklarında sadece hayvancılık ve avcılıkla ilgili değildir. Bu yasakların başlıca sebebi Türk halklarının eski Totemistik inançlarıyla ilgilidir³³. Eski Türklerde totem olan bu kelime tabulaşınca anlam alanında da değişiklik meydana gelmiştir. Eski Türkçe metinlerde *böri* kelimesiyle ifade edilen, fakat bugün *kurt* denen bu hayvan, Oğuz Türkleri tarafından 'böcek, solucan' ve daha genel olarak 'hayvan' anlamında kullanılmıştır. Bu bilgi ilk olarak *Divanü Lûgati't-Türk*'te kayıtlıdır. Ş. Tekin de *böri*'nin tabulaşmasıyla birlikte *kurt* kelimesinin ifade ettiği şeylerdeki değişmeye, yani anlam alanındaki genişlemeye şöyle değinir: "Daha sonra Oğuz yazı dilinin teşekkül etmesiyle bu adlandırma genelleşerek, eski *böri* kelimesinin Anadolu'da kaybolmasına ve asıl manası 'böcek, solucan; hayvan' olan *kurt* kelimesinin bir de 'kurt, canavar' manasını kazanmasına sebep olmuştur. Bu tespitten çıkan sonuç şudur: Eski Türklerin bozkurt efsanesi yani kurdun totem

²⁹ É. Ahmetov, *age.*, s. 53-54.

³⁰ L. Bloomfield, *Language*, USA, 1933, s. 155; S. Ullmann, *age.*, 206.

³¹ É. Ahmetov, *age.*, s. 30.

³² Ü. Günay ve H. Güngör, *age.*, s. 54.

³³ É. Ahmetov, *age.*, s. 45-46.

*olması keyfiyeti bütün Türklere şamil değil, sadece Oğuz Türklerine yani Anadolu'ya gelen Türkmenlere şamil olmuştur.*³⁴

Temel anlamı 'siyah' olan *karanın* kavram alanında tabulaşmayla birlikte meydana gelen değişmeye, tabu nesnelere (hayvanlar) için kullanımına B. Ögel³⁵ şöyle değinir: “*Türklerde her çağda olduğu gibi bugün de ev hayvanları, kendilerinin her şeyi, hatta hayatlarının yarısıdır. Bundan dolayı onlar arı, temiz ve ağırdılar. Ancak onları “kara” diye adlandırmakla, bu hayvanlara bazı gizli güçler ve sevgi sihirlere de verebiliyorlardı.*” KB’de geçen “*kara am* ‘halk’, *kara budun* ‘halk’, *kara kuş* ‘kartal’, *kara kuş* ‘Jüpiter gezegeni’” kayıtları, SN’de yer alan “*kara kaygu* ‘acı, korkulu düşünce’, *kara yir* ‘toprak, zemin, yer altı’ terkipleri ve LD’de bulunan ‘kara, siyah; kötü’ anlamları, B. Ögel’in açıklamalarıyla örtüşmektedir. Günümüz Türk şivelerinden Kazak Türkçesinde *kara* (I) ‘6. kötü niyetli, zalim’ (KTTS); Kırgız Türkçesinde *kara* I ‘8. mit. şerir ruh, habis kuvvet’ (Kırg.T.Sözl.); Özbek Türkçesinde *kara* ‘11. dehşetli, müthiş 12. rezil, yavuz 13. revolyutsiya hareketine, demokrasiye karşı hareket eden, eskiyi himaye eden 17. kara (erkek)’ (ÖTİL); Türkiye Türkçesinde *kara* (I) ‘1. suç 2. iftira, leke (III) gece bekçisi, jandarma’ (Derl. Sözl.) kullanımları aynı anlayıştan kaynaklanmış olabilir.

Doğüstü varlıkların adları üzerinde de yasaklar vardır. Dinî inançlarda Tanrı’nın adının yasak olduğunu görüyoruz³⁶. Bunu bir dine inananların Tanrı için kullandıkları birden fazla kelime de göstermektedir. Mesela, en eski ve yaygın dinlerden biri olan Budizm’de Tanrı’nın adı tek değildir. Yahudiler de Tanrı’nın adını doğrudan kullanmayı uygun bulmazlar ve bunun yerine *Master* kelimesini kullanırlar. Batılıların da Tanrı için açıkça *God* kelimesini kullanmaktan kaçındıklarını görüyoruz. Bunun yerine *Goerge*, *Lord* gibi örtmeceler kullanırlar³⁷. Aynı durum Türkçede de vardır. Temel anlamı ‘plesenta’ olan *umay*³⁸, *Divanü Lûgati’t-Türk (DLT)*’te bu anlamı dışında ‘çocukları koruyan ruh’ anlamıyla da kayıtlıdır. Türklerde tek tanrı inancının varlığı düşünüldüğünde, *umayı* Clauson’un belirttiği gibi bir Tanrıça olarak değil de, görevi canlıların yavrularını korumak olan ve bunun için kendisine Tanrı tarafından kut verilmiş bir melek olarak kabul etmek daha doğru olacaktır³⁹. Plasentanın doğumdan hemen sonra kendisini taşıyanı terk eden, fakat yine de onun varlığına birleşik kalan ruhun özü olduğu bilinmektedir⁴⁰. Bundan kaynaklı olarak Türklerde gebe kadın ve taşıdığı çocuk tabudur. Bu tabu inancından dolayı da örtmece olarak ‘plasenta’ için bu kelime kullanılmış olmalıdır. Kelime Eski Türkçeden itibaren

³⁴ Ş. Tekin, *age.*, s. 154.

³⁵ B. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş 5*, Ankara 1991, s. 444.

³⁶ É. Ahmetov, *age.*, s. 73.

³⁷ S. Ullmann, *age.*, s. 205.

³⁸ S.G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London, 1972, s. 164-165.

³⁹ D. Yıldırım, “Köktürk Çağında Tanrı mı Tanrılar mı Vardı?”, Ankara 1998, s. 120.

⁴⁰ J.P. Roux, *age.*, s. 136.

şu anlamlarla kayıtlıdır: *ETG* ‘bir ilahe’; *OA* ‘bir ilahe adı, Umay’ (“Tengri Umay iduk yir sub basa birti erinç (TA.BC: 3).”); *EUTS umai* ‘doğum sonu, kadın uzvu, rahim, döl yatağı’; *DLT umay* ‘son, kadın doğurduktan sonra karnından çıkan sonu’ (“*Son; kadın doğurduktan sonra karnından çıkan hokka gibi nesne. Buna “çocuğun ana karnında eşi” denir. Şu savda da gelmiştir : umayka tapınsa ogul bolur : birisi buna hizmet ederse çocuk doğar*”. Kadınlar sonu uğur sayarlar.”⁴¹)

Tanrı’yı kendi ismiyle doğrudan söyleme bugünkü Türk topluluklarında da yasaktır. Meselâ Altaylar ve Şorlar’ın mitolojisindeki en büyük Tanrı *Ülgen*’in pek çok örtmece adı vardır⁴². *Erlık*’in de birkaç adı vardır. Günümüz Türk şivelerinden Kırgızcada kullanılan *uma* ‘enenmiş koçun yumurta torbası’; *umay* ‘1. efsanevî bir kuştur ki yuvasını havada yapar, hüma, phenix 2. çocukların hamisi olan efsanevi bir kadın’ (*Kırg.T.Sözl.*) kelimeleri aynı kökten gelen ve tabunun etkisiyle örtmece olarak kullanılan kelimelerdir. Kelime Anadolu ağzlarında *uma* (I) ‘kalça’; *umacı* ‘1. korkuluk 2. cin, peri örneği, korkutan şey, yaratık’; *umaça* ‘kuyruksokumu kemiği’ (*Derl. Sözl.*) şeklindeki türevleriyle yine örtmece olarak kullanılmaktadır. Bu tür yasaklar sadece Tanrılar ve Peygamberler için konmaz. Böyle değişiklikler animistik inancın temelinde bulunan *dev*, *cin-şeytan*, *peri* gibi mitolojik unsurların adlarında da vardır⁴³.

Türk kültüründe korkulan mitolojik kahramanlardan biri *albastı*dır. *Albastı* hakkındaki hikâyeler, genellikle su kenarında geçer. İnsanlara hastalık getirdiğine, kötülük yaptığına, özellikle yeni doğmuş bebek ve yeni doğum yapmış kadınlara zararı dokunduğuna inanılır. Altay boylarında ve Kırgızlarda doğumun gecikmesi veya zor olması bu kötü ruhun lohusaya musallat olması şeklinde yorumlanır⁴⁴. Bugünkü Türk topluluklarında *albastı*yı doğrudan söylemek yerine *al*, *al-ana*, *al-karı*, *al-kuzu*, *martu*, *sarı-kız*, *kir-köylek*, *atsız* gibi örtmece isimlerle anmanın temelinde bu korku yatar⁴⁵. Bütün bu kelimelerde, kelimenin türediği *al* isminin temel anlamı ‘kırmızı’dır. Türk kültür tarihinde bayrak için⁴⁶, Moğollar’da ‘hükümdarların belgeleri mühürlemekte kullandıkları (Çince) kırmızı mürekkebin rengi’ için⁴⁷ kullanılan bu kelime, Türklerde bütün önemli kurumlarda (devlet gibi, aile gibi) saygıdeğer bir renktir⁴⁸.

Kelime bu anlamları yanında, zamanla tabu olan nesnelere için kullanılması sonucunda *albastı*yla ilgili olan *al ruhu* kavramını da ifade etmeye başlamıştır. *Al* renk adının tabulaşarak *al ruhu* gibi bir kavramı ifade etmeye başlamasında hangi etkenlerin rol oynadığı hakkında Abdülkadir İnan’ın şu ifadeleri aydınlatıcıdır: “*Al* denilen mevhum “ruh” hakkında bütün Türk

⁴¹ B. Atalay, *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi I*, Ankara 1985, s. 123.

⁴² É. Ahmetov, *age.*, s. 74-75.

⁴³ S. Ullmann, *age.*, s. 206.

⁴⁴ A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1995, s. 168-169; Ü. Günay ve H. Güngör, *age.*, s. 68.

⁴⁵ É. Ahmetov, *age.*, s. 76-78.

⁴⁶ B. Ögel, *age.*, s. 400.

⁴⁷ S.G. Clauson, *age.*, s. 120-121.

⁴⁸ B. Ögel, *age.*, s. 404-407.

kavimlerinde aynı inanmalar mevcuttur.... “Al” ruhu tarihten önceki zamanlarda tarihi devirlerde tasavvur olunduğu gibi şerir bir ruh olmamıştır. Bu ruh eski Türk panteonunda kuvvetli belki hami (koruyucu) tanrılardan biri olmuştur..... “Al” kelimesinin ateş kültüyle alakalı olması bilhassa bu ruhun en eski devirlerde “hami” ruh, ateş ve ocak ilahesi olduğunu göstermektedir.”⁴⁹

Kelime, *al ruhu* terkibi içinde taşıdığı anlam dolayısıyla tabulaşmış ve ‘kırmızı’ anlamı yanında bambaşka bir kavramı da ifade eder hâle gelmiştir. Tarihi şivelerde şu anlamlarla karşımıza çıkmaktadır: Kaş. ‘hanlara bayrak, devlet adamlarının atlarına eyer örtüsü yapılır turuncu renkte bir kumaştır. Turuncu renge dahi “al” denir.’⁵⁰; SN ‘düğünde güveyin boynuna atılan mendil büyüklüğünde kırmızı bez’. Diğer kaynaklarda da renk adı olarak geçmektedir. Ancak günümüz Türk şivelerinde kelimenin *al* (3) ‘Batıl inanişe göre karanlıkta yalnız kalan kadınların gözüne görünen korkunç surat, gulyabanı, hayalet’ (*Az.T.Sözl.*); *al* (I) ‘1. hile, tuzak 2. Loğusa kadınların üstüne çökerek onları boğduğu sanılan görüntü 3. kadınlardan başka bir kimsenin üstüne çökerek onu boğduğu sanılan görüntü’ (*Derl.Sözl.*) şeklindeki kullanımları tabu kaynaklı anlamlarına işaretir.

Türk halklarının mitoloji kahramanlarının bir grubu, büyü ve animistik inançların temelinde eski Türklerden beri var olan, tabiata tapmadan kaynaklanan kutsal yer ve su sahipleridir. Animistik büyü ve şaman inançlarına göre Tatar, Başkurt, Çuvaş, Kazak, Kırgız, Özbek, Karakalpak, Altay, Hakas, Yakut ve başka Türk topluluklarında var olan dağ, taş, dere, ova, nehir, göl, orman, çalılık, hayvanlar ve büyüyen ağaç kutsaldır. Bu kutsal olan şeylerin de evliya olduğu düşünülür. Onları kızdırınca kötülük edecekleri şeklindeki inançtan dolayı da bazı hareketlerin yapılmasından kaçınılır⁵¹. Kutsallık taşıyan bu tabiat unsurları içinde *ığaç/ağaç*, Türk kültür tarihinde ayrı bir yere sahiptir. Özellikle Türk boylarının menşeleri hakkında söylenen efsanelerde ana motiftir. Bir çok efsane ve folklor teması, büyük bir ağacın, tek bir ağacın veya kuru bir ağacın etrafında gelişmektedir⁵². Yaradılış destanında dokuz kollu ağaçtan bahsedilir. Uygurların türeyiş efsanesinde Uygur hakanlarının ağaçtan türedikleri, Oğuz Kağan destanında da Oğuz Kağan’ın eşlerinden birinin ağaç kovuğunda bulunduğu, Kıpçaklarla ilgili olarak ağaç motifinin kullanıldığı⁵³ görülür. Ağaç gövdesi üzerinde oluşan bir kalınlaşma veya ağaç uru, genellikle ilgiyi çeken bir olgu olmuş ve gebelik belirtisi olarak değerlendirilmiştir⁵⁴. Uygur efsanesinde bu motifin varlığını görmek mümkündür. Ayrıca *Dede Korkut Kitabı*’nda Basat’ın “atam adın sorar olsañ kaba ağaç, anam adın dir-iseñ kağan aslan”⁵⁵ şeklindeki

⁴⁹ A. İnan, *age.*, s. 172-173.

⁵⁰ B. Atalay, *age.*, s. 81.

⁵¹ É. Ahmetov, *age.*, s. 79.

⁵² J.P. Roux, *age.*, s. 118.

⁵³ R. R. Arat, *Makaleler I*, Ankara 1987, s. 618; J.P. Roux, a.g.e., s. 138-139.

⁵⁴ J.P. Roux, *age.*, s. 139.

⁵⁵ M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara 1994, s. 232.

ifadesinde de bu ağaç kültürünün izleri mevcuttur. N. S. Banarlı⁵⁶, *Türk Destanları*'nda ağaç unsuruna değinirken insanlığın yaratılışı hakkındaki Türk düşüncesinde ağacın yerini şöyle açıklar : “*Tanrı, yer yüzündeki dokuz insan cinsini, bu insanlardan önce yarattığı dokuz dallı bir ağacın gölgesinde barındırmıştır. Önce yerden dokuz dallı ağacı yükseltmiş, sonra her dalın altına bu günkü insanlığın ilk atalarından birini yaratarak, bu dokuz insana ağaç gölgesinde barınmayı bir yaratılış bilgisi halinde vermiştir.*” Yine *Orhun Abideleri*'nde geçen Ötüken, bir dağdır. Ancak Ötüken'den bahsedilirken ağaçlı olduğunun, burada ağaçların bulunduğu ısrarla belirtilmesi, ağaçların o yerin kutsallaştırılmasına katkıda bulunacağı inancından kaynaklanabilir⁵⁷.

V. Eberhard⁵⁸, M.S. III. yy.'da ortaya çıkan Toba Sülâlesi'nde yaşayan Hun kültürlerinden bahsederken, Hov-veğ-şu (Toba Sülâlesinin Resmi Tarihi) 198=TPYL (Tay-ping-yü-lan. Müellifi: Li Fang) 57,3'ü kaynak göstererek, Toba'ların şimal yurtlarından cenuba göç ettiklerini, taş ev içinde göğe, yere, hakanın soyuna kurban kestiklerini, kurbandan sonra da kayın ağacı diktiklerini, bunlardan tanrısal ve kutsal ormanların meydana geldiğini nakletmektedir. Bunun yanında, bir To-ba imparatorunun mezarından bir ormanın hasıl olması (Veğ-şu 2=S. 1905b-b), bir To-ba imparatorunun zürriyetinden doğma birinin gömüldüğü yerde karaağaçlar büyümesi (Veğ-şu 2=S.1905b.-c.), zehirlenmiş bir To-ba imparatorunun tükürdüğü yerde memleketin hiçbir yerinde mevcut olmayan karaağaçlar büyümesi (Veğ-şu 1=S.1904a) gibi haberler To-ba'larda bir orman kültürünün varlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca H'yung-nu kavimlerinin menşe masallarından birinde yer alan, Selenga ırmağı civarındaki bir ağacın budağından doğan beş erkek çocuktan türeme motifi de ağacın en eski Türk kavimlerinden olan H'yung-nu'larda bile kutsal olduğunu göstermektedir⁵⁹. Bütün bu kayıtlar ortaya koymaktadır ki tarihin en eski devirlerinden beri ağaç ve orman, Türk inancının önemli bir parçası olmuş, bu doğum motifi ile birlikte kutsallık kazanmış ve tabu sayılmıştır.

Eski Türklerdeki Şamanlığın dağ ve ağaç kültürünün izlerine Müslümanlığa geçişten sonra da rastlandığı çeşitli etnografya ve folklor araştırmalarıyla ortaya çıkmıştır⁶⁰. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Osman Gazi'nin rüyasına giren bir ağaç, Anadolu ve Balkanlar coğrafyasında kurulacak Türkiye Türklüğünün hâkimiyetini nerelere kadar götüreceğini, dünyanın üç kıtasına doğru uzayan dalları ve kılıçlaşan yapraklarıyla haber vermiştir⁶¹. Kelimenin bu tabu özelliği ne yazık ki yazılı metinlerimize fazla yansımamıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi *Dede Korkut*'ta bunu görmek mümkündür. Diğer kaynaklarda şu anlamlarla kayıtlıdır : *EUTS* *ığaç* 'ağaç'; Kaş. *yığaç* 'ağaç, ağaç parçası; erkeğin erkeklik

⁵⁶ N. S. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*, İstanbul 1987, s. 31.

⁵⁷ J.P. Roux, *age.*, s. 121.

⁵⁸ V. Eberhard (Çev : Nimet Uluğtuğ), *Çinin Şimal Komşuları*, Ankara 1996, s. 80-81.

⁵⁹ V. Eberhard, *age.*, s. 75.

⁶⁰ A. İnan, *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara 1991, s. 255.

⁶¹ N.S. Banarlı, *age.*, s. 31.

aygıtı; fersah -eski bir yer ölçüsü-; *NHT* ‘ağaç; sopa, değnek’; *SN* ‘sopa, değnek’; *KT* ‘1. ağaç 2. odun, kütük 3. sopa, değnek’; *ŞŞÇ* ağaç (I) ‘1. ağaç 2. odun, kütük 3. sopa, değnek’; ağaç (II) ‘bir uzunluk ölçüsü’; *TS* ‘(I) sopa, değnek, (II) 1. bir kilometre kadar olan bir uzunluk (ölçüsü) 2. 68 cm. uzunluğunda ağaçtan yapılmış arşın’.

Ağacın Türk kültüründe taşıdığı bu kutsallık sonucu tabulaşmasıyla birlikte, ağaçların toplu hâlde buldukları yerler, ormanlar için *korığ* kelimesi yaygınlaşmıştır. Çeşitli anlam genişlemeleriyle ‘orman’ anlamını da ifade eder hâlde gelen *korığ* kelimesi *korı*:-’dan türemiş bir isimdir. Günümüzde özellikle Türkiye Türkçesinde tam olarak ‘orman’ı ifade eden kelime, bu anlam genişlemesine yukarıda da belirttiğimiz gibi ormanın Türk kültüründe tabu olmasından dolayı uğramıştır. Yani kelimenin temel anlamı ‘çevirme, çevrilmiş alandır⁶². Zamanla bu temel anlamdan hareketle ‘girilmesi, görülmesi, söylenmesi yasak olan yer veya bir şey’, bir başka deyişle ‘tabu’yu ifade etmeye başlamış, tabu olan nesnelere için kullanılır olmuştur. Kelime hakkında Clauson şu açıklamayı yapmaktadır : “özel olarak bir hükümdar tarafından çevrilmiş olan. Moğ. ’da *korı*’a(n) olarak eski bir alıntı kelime ‘avlu, çevrili yer’ (Haenisch 67, Kow. 958); *SC Uzb.*’de *kurik* ‘işlenmemiş toprak’; *SW Az.* *ğoruğ* ‘yedik av hayvanı, orman veya otlığın yasak alanı’; *Osm.* *koru* ‘orman veya otlığın çevrili alanı’. *F.*’da vs. alıntı kelime. Geniş bir şekil dizisine sahip. *Türkü VIII, Hak.XI, Çağ. XV, Hwar.XIV.*”⁶³

Farsça’da ‘koruma bölgesi, tabu, yasak (farklı nitelik)’ anlamında Türkçeden alıntı bir kelime olarak kullanıldığını söyleyen G. Doerfer’e⁶⁴ göre kelime *korı*- ‘korumak’ fiiline -g eki eklenerek türemiş, ‘koruma altında olan, korunmuş’ anlamında bir kelimedir. Kelimenin Radloff’daki⁶⁵ (*korı*- tel. ‘çitle çevirmek, korumak’, *koru*- kir.osm.az.kar.T. ‘korumak, savunmak’, aynı zamanda Kar. *koru*- ‘gütmek, korumak’; *koru* osm. ‘park, korunmuş orman, av ağılı’, *qoruq* çag. ‘çit veya bir duvarla çevrilmiş yer’, *qorug* çag. ‘tahkim, stok; kuşatma) kayıtlarını veren G. Doerfer, tek başına *korığ* ‘koru, küçük orman’ anlamına geldiğini, bu kelimenin ‘küçük orman’ anlamını, ağaçlığın genellikle tabu olmasından dolayı kazandığını, bu yüzden de zamanla tam olarak tabuyu karşılamaya başladığını söyler. Araştırmacı, ayrıca Moğollarda kral saraylarında yaşayanların gömülmesi için ve büyük avlar için ayrılmış koruma bölgelerinin bulunduğunu da belirtir.

Kelimenin kültür hayatımızdaki yeri ve tabu nesnelere için kullanımı hakkında B. Ögel, Doerfer’le tamamen örtüşen, şu açıklamaları yapmaktadır: “*korığ* ve *koru*”, *girilmesi veya görülmesi, söylenmesi yasak olan yer veya bir şey demektir. Bu sebeple eski Türkler, “tabu” olan her şey için korığ, yani koru derdi.*

⁶² S.G. Clauson, *age.*, s. 652.

⁶³ S.G. Clauson, *age.*, s. 652.

⁶⁴ G. Doerfer, *age.*, 1464.

⁶⁵ W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte II*, S.Petersburg, 1899, 554, 555, 556, 558.

*Koru, bir otlak olabilirdi. Etrafı çitler ile çevrilmiş bir ordu karargahı da olabilirdi. Doğu Türklerinin bazıları ise, kale veya şehir surlarına korug diyordu.*⁶⁶ *“Korug veya koru, yine hakan ve çevresinin ordusu ve konağıdır. Ancak Barthold’un da dediği gibi hakanın özel mülkü olan toprak, hakana ait olan malikane, saray, harem dairesi, hassa ahırına ait otlaklar, av yerleri, korug veya koru, yani yasak bölge olarak sayılmıştır..... Korug, koru, Türklerde aynı zamanda yasak ve tabu demektir..... Kağanın ordusu veya otağ yeri içinde, kağanın ailesi ile haremi de bulunuyordu. Bunlar da koru idiler.”*⁶⁷ *“Han mezarlarının “koru” sayılması, Çingiz Han ile oğulları ve torunlarının devletlerinde, çok yaygın bir gelenektir..... Moğolların “yeke koruk” dedikleri en büyük yasak bölge, Çingiz Han’ın mezarıdır.”*⁶⁸

Kelime en erken *Divanü Lûgati’t-Türk*’te kayıtlıdır. Karahanlı ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde şöyle geçer: *DLT* ‘koru, küçük orman’; *KB* ‘korunma’; *DK* ‘koru’. Harezmi Türkçesine baktığımızda da yine yakın anlamlarla kullanıldığını görüyoruz: *KE* ‘koru, küçük orman’; *ME* ‘koru(nan) yer, harem (Kâbe k. 30-8)’. Günümüz Türk şivelerinden Kazak Türkçesinde *korık* (2) ‘çit.’, *korık* (3) ‘seyrek karşılaşılan hayvan ve canlıların, her türlü kıymetli bitkilerin büyütüldüğü mekân’ (*KTTS*) anlamlarıyla; Kırgız Türkçesinde *koruk* ‘I: 1. çit, çitle çevrilmiş mahal, çitle kuşatılmış arsa (mülk), korunmuş mera 2. çiftlik 3. koru (içine girmek ve ilişmek yasak olan orman vs.)’ (*Kırg.T.Sözl.*); Azeri Türkçesinde *gorug* ‘1. tabii veya tarihi özelliği olan bitki, hayvan vs. türlerini korumak, çoğaltmak gayesi ile devlet tarafından özel koruma altına alınmış yer, saha, milli park 2. ekili yer 3. eskiden kullanılması yasaklanmış büyük toprak sahiplerinin arazisi 4. nöbet’ (*Az.T.Sözl.*) ve Anadolu ağızlarında *koruk* (V) ‘çiftçilerin tarla kenarlarına, çobanların dağ tepelerine taşları birbiri üzerine koyarak yaptıkları işaret’ (*Derl.Sözl.*) anlamlarında kullanılmaktadır.

Pek çok halkta, Türklerde de mitoloji kahramanlarının adını doğrudan söylemek tabu olduğundan, onların yerine başka kelimeler kullanılır. Dini inançların temelinde bulunan yasaklanmış hareketler, tabu sözler ve örtmeceler de tabiattan, dış güçlere inanmaktan kaynaklanan korkudan doğar. Bulgarlar ve Moğollar yıldırım çarpan yer veya kişiye karşı Allah’ın bir kızgınlığı olduğuna, bunun bir uğursuzluk işareti olduğuna inanırlar ve duydukları korku sonucu bunu tabulaştırıp bazı yasaklar getirirler⁶⁹. *“Eskiden köylerde “yıldırım” sözü yerine, “doğrudan kendi adıyla anıldığında insan üzerine düşebileceği” inancından ötürü, “jasıl (yeşil)” sözü de kullanılmıştır”*⁷⁰. Aynı durum batı toplumlarında da söz konusudur. Batıda da *thunderstorm* sözü tabu niteliği kazanmıştır⁷¹.

⁶⁶ B. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş 1*, Ankara 1991, s. 304.

⁶⁷ B. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş 6*, Ankara 1991, s. 146.

⁶⁸ B. Ögel, *age.*, s. 15 6-158.

⁶⁹ J.P. Roux, *age.*, s. 97.

⁷⁰ K. Ahanov, *age.*, s. 136.

⁷¹ L. Bloomfield, *age.*, s. 155.

Hoş olmayan şeylerden bahsetmekten kaçınmak bütün insanlarda bulunan bir eğilimdir. Bunlar arasında hastalık isimleri bulunur. Bu yüzden hastalık isimlerinde tabu ve örtmeceler ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında *sıtma*, *çiçek*, *kızamık*, *veba* bulunur. Bunların yerine genellikle yabancı dillerden geçen karşılıkları kullanılır. Bazen de yerli dilden seçilmiş başka örtmece adlar tercih edilir⁷². Meselâ, bazı Türklerde *avruv* kelimesi yerine *hastalık* kelimesinin kullanılması örtmecedir⁷³. Bu tür örtmecelerin bazıları dini inançlardan değil, hastalığa hiçbir şekilde çare bulunamamasından, hasta kişiyi tamamen yok edip bitireceği korkusundan, tedavisi olmakla birlikte pek çok bulaşıcı hastalığın sağlıklı kişiye de, hasta kişiye de ürkütücü gelmesinden kaynaklanır. Bu yüzden dilimizde yer alan tıbbi terimlerin, halk arasında örtmece görevleri vardır. Meselâ *epilepsi*, *diyabet* gibi terimler, bunların yerine kullanılan yerli isimlerine göre kulağa daha hoş geldikleri için örtmece olarak kullanılırlar⁷⁴. Hastalık isimleri içinde bilhassa *çiçek* hastalığının korkulan bir hastalık olmasından dolayı örtmece olarak kullanımı yaygındır. Eski Türkçe döneminde sadece ‘çiçek’ (*EUTS*) anlamıyla kayıtlı olan kelime, Kıpçak Türkçesi döneminde *çiçek çık-* ‘çiçek hastalığına tutulmak’ (İMV, 97a/6) terkinde hastalık adı olarak kullanılmıştır. Günümüz şivelerinin hemen tamamında ‘çiçek hastalığı’ anlamıyla kullanılmaktadır. Kısaca, kelimenin örtmece şeklinde kullanımıyla birlikte anlam alanında da genişleme olmuş, bir bitkinin adı olma yanında, bir hastalığın da adı olmuştur.

Tabu ve örtmeceler, totemistik inançlar ve avcılıkla da ilgili olabilir. *Totem* ‘onun kaynağı, kökü’ demektir. Amerika’daki bazı kabileler kendilerinin *ayı*, *kurt*, *kaplumbağa*, *tavşan* gibi hayvanlardan türediklerine inanırlar ve kendi totemlerini o grubun adı olarak kullanırlar. Bu Türklerde de vardır. Reşideddin’e göre 24 Oğuz boyunun her birinin “*kartal*, *sarı kartal*, *doğan*, *şahin*, *atmaca*” gibi ongunları vardır. Bunların kut-bereket getirdiğine inanılır. Bu yüzden de avlanmaları yasaktır. Rasonyi, 11. yy.’da Kırgızların her bir kolunun *sığır*, *kaplumbağa*, *kartal* gibi adları olduğunu ve Türklerin kurttan türediklerine inandıklarını, bayraklarında kurdun altından bir görüntüsü bulunduğunu ve o zamanlar sık karşılaşılan *Kökböri*, *Bozkurt*, *Yılan*, *Ayı*, *Akkuş*, *Arpa* gibi şahıs adlarının da totemistik inançla ilgili olduğunu söyler⁷⁵.

Totemizmin temelindeki yasakları, yani tabuyu sadece etnografik açıdan incelemek yetersizdir. Çünkü tabunun lingüistik özelliği de önemlidir. Totemizmle ilgili yasaklar sadece totemistik canlıları avlamamak, öldürmemek veya etini yememekle sınırlı değildir. Mesela Sayan-Altay Türklerinin bazı kolları kendilerinin bir totemistik canlıdan türediklerine inanırlar. Talas gölü civarındaki

⁷² L. Bloomfield, *age.*, s. 155; S. Ullmann, *age.*, s. 206; K. Ahanov, *age.*, s. 137; É. Ahmetov, *a.g.e.*, s. 86-87.

⁷³ É. Ahmetov, *age.*, s. 88.

⁷⁴ É. Ahmetov, *age.*, s. 91.

⁷⁵ É. Ahmetov, *age.*, s. 95-96.

Altayların Kara-Talas kolu, ayıdan türediklerine inanırlar ve kendi totemlerinin adının söylenmesini yasaklarlar. Şorlar da aynı şekildedir⁷⁶.

Avcılıkla ilgili tabu ve örtmecelerin pek çoğu, “avcının içini anlar, niyetini sezer, o yüzden de avcıya yakalanmadan kurtulup kaçar veya ona kötülük eder, öç alır” şeklindeki korkuya dayanır. Ormandaki yabanî hayvanların içinde avcılıkta adının söylenmesi yasak olan hayvanlardan biri *ayıdır*. Çünkü pek çok halkın inancında ayı en güçlü canlıdır. Ayrıca ayı insan gibi iki ayağıyla yürüyüp ön ayaklarını kol gibi kullanabilir. Akli ve kulağı da insan gibidir. Bu yüzden onu orman ve av hayvanlarının padişahı sayarlar. Bu inancın bir sonucu olarak Türk topluluklarında *ayıya abagay, albuga, abay* gibi adlar verilir⁷⁷. Bunu, Radloff’un⁷⁸ *aba* kelimesinin anlamları arasında ‘baba, büyük baba; dede, cet; amca; abi’nin yanında ‘ayı’yı vermesi de göstermektedir. A. İnan⁷⁹, ağaç ve orman kültürünün Türklerde önemine değinirken Gordlevski’nin Karakoyunlular arasından derlediği Karakoyunlu ormanı hakkındaki Karaoğlan efsanesinden bahseder ve şöyle der : “Anadolu Türkmenleri’nin ayıya “Karaoğlan” dedikleri malumdur. Şamanistlere göre ayı orman tanrısı-ruhunun timsalidir, adı da tabu’dur. Şamanistler bilhassa ormanlarda, ayının adını söylemekten korkarlar. Eski Kıpçaklar ayıya “aba” (yani “baba”) derlerdi. “Karaoğlan” adı da, ayı adının tabu olduğu eski devirden kalma bir hatıra olsa gerektir.” İsimlerinin söylenmesi yasak olan av hayvanları arasında *maral* ve *geyik* de vardır. Avcılar arasında isminin kullanılması yasak olan, örtmece ad olarak en sık kullanılan araçlar *silah, ok, sadak, bıçak, baltadır*⁸⁰.

Ölümlle ilgili tabu ve örtmeceler de vardır⁸¹. Buna Köktürk abidelerinde de rastlanır. Abidelerde geçen *uç-* fiili veya *uça bar-* ifadesi ‘ölmek’ anlamında kullanılmıştır (“Kangım kagan ança ilig törüg kazganıp *uça barmış*. (KA.DC: 16)”). Yani, temel anlamı (kuş için) ‘uçmak’ olan *uç-* fiili çeşitli mecazi anlamlarla anlam genişlemesine uğramıştır. Clauson⁸², bu genişlemiş anlamları şöyle vermiştir : “*En eskisi, (üst seviyedeki biri için) bir şeref payesi olarak ‘ölmek’; diğerleri ‘büyük bir hızla gitmek; gözden kaybolmak; seğirtmek; (renkler için) solmak’ ve bir şekilde son zamanlarda Osm.’da ‘bozulmak’.*” Türklerde, ölüm hâlindeki ruhun, bir kuş şeklinde uçarak bedeni terk ettiği tasavvuruyla da⁸³ ilgili olan bu kullanım, Çağatay Türkçesinde de karşımıza çıkmaktadır : BD’de ‘uçmak; silinmek, yok olmak; kıpırdamak, hareket etmek, -göz- seğirmek, çakmak çakmak olmak’ (cân kuşu u.-ku diktür 92/6). Günümüz Türk şivelerinden Özbek Türkçesinde *uç-* ‘gözden kaybolmak, görünmez olmak, yok olmak’

⁷⁶ K. Ahanov, *age.*, s. 135; É. Ahmetov, a.g.e., s. 98.

⁷⁷ K. Ahanov, *age.*, s. 135-136; É. Ahmetov, a.g.e., s. 99-101.

⁷⁸ W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte I*, S.Petersburg, 1893, s. 620.

⁷⁹ A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1995, s. 63.

⁸⁰ É. Ahmetov, *age.*, s. 102-104.

⁸¹ L. Bloomfield, *age.*, s. 155.

⁸² S.G. Clauson, *age.*, s. 19.

⁸³ Ü. Günay ve H. Güngör, *age.*, s. 70.

(ÖTİL) ve Azerî Türkçesinde ‘mec. yıkılmak, yok olmak, alt üst olmak, mahvolmak, yerle yeksan olmak’ (*Az.T.Sözl.*) anlamlarıyla yaşamaktadır. Kısacası, ‘ölmek’ kavramının ve dolayısıyla bu kelimenin tabu olması sebebiyle bunun yerine *uç-* fiili kullanılmaya başlanmış, bu şekilde de kelimenin anlam alanı genişlemiştir.

Öl- fiili yerine örtmece olarak kullanılan bir başka kelime *adrıl-/ayrıl-* fiilidir. Kelimenin bu kullanımına Eski Türkçeden itibaren rastlamak mümkündür. Temel anlamı ‘ayrılmak’ olan kelime bu anlamdan hareketle bir takım yan anlamlar kazanmıştır. Bunlar arasında yer alan ‘ölmek’ anlamı, kelimenin örtmece/euphemistik kullanımına işaret eder. *Ayrıl-* fiilinin ‘ölmek’ kavramını ifade etmeye başlamasında, *öl-* fiilinin tabu özelliği kazanması etkili olmuş olmalıdır. Tabii bunda iki fiilin anlam alanlarının yakınlığı da önemli rol oynamıştır. Kelime, *EUTS*’de ‘1. ayrılmak 2. ölmek (mec.)’, *TS*’de ‘teyiz edilmek, ayırt edilmek’ anlamlarıyla kayıtlıdır. Günümüz şivelerinde de bu özelliğini muhafaza etmektedir. Kazak Türkçesinde *ayrıl-* ‘1. yırtılmak 2. bölünmek, ayrılmak 3. ölmek, yok olmak’ (*KTTS*), Türkmen Türkçesinde *ayrıl-* ‘1. ayrılmak 2. uzaklaşmak 3. bölünmek 4. işten çıkmak 5. kocadan ayrılmak 6. Ölmek.’ (T-T.S.) anlamlarıyla yarar.

Eski Türkçeden itibaren öl- için kullanılan kelimelerden birisi de *köç-* fiilidir. *köç* ismiyle eş sesli olan bu fiilin temel anlamı ‘göçmek’ tir. Zamanla ‘ölmek’ gibi mec. anlamlar da kazanmıştır. Clauson⁸⁴ kelimedeki bu anlam genişlemesine şöyle değinmiştir: “*ikametgahı değiştirmek, göç etmek*”; *göçebe olmak* ve mec. *‘ölmek’ (yani bu dünyadan diğerine göç etmek) gibi bazı genişlemiş anlamlarla yaşıyor.*” Kelimenin ‘ölmek’ anlamıyla da kullanılması tabu kaynaklı olabilir, ki bu anlama en erken Harezmi Türkçesi ürünü olan *NF*’de rastlıyoruz. Burada kelimenin anlamları ‘göçmek, göç etmek, yola koyulmak, yolculuğa devam etmek; ölmek’ tir. Aynı metinde geçen *dünyadın köç-* (40-14) terkihi de ‘ölmek’ anlamını ifade etmektedir. Yine Eski Anadolu Türkçesinin son dönemlerinde yazılmış olan *ŞŞÇ*’de ‘1. göç etmek 2. mec. ölmek (Çü vakt irişdi ol sultan-ı adil / Göçüp kıldı beka darını menzil (272))’ anlamıyla geçer. Kelime *TS*’de ‘1. yurt değiştirmek, hicret etmek 2. irtihal etmek, ölmek’ şeklinde kayıtlıdır. Günümüz Türk şivelerinde de kelimenin bu anlamı yaşamaya devam etmektedir. Azerî Türkçesinde *köç-* ‘mec. ölmek, dünyasını değiştirmek’ (*Az.T.Sözl.*), Kazak Türkçesinde *köş-* ‘sırı uçmak, boyası gitmek’ (dünyeden *köş-*: ölmek) (*KTTS*), Kırgız Türkçesinde *köç-* ‘göçmek, bir yerden bir yere gitmek, göçüp gitmek, hicret eylemek’ (dünyüödön *köç-* : ölmek) (*Kırg.T.Sözl.*) anlamlarıyla kullanılır.

Kısacası, pek çok kültürde olduğu gibi (Afrika’da Masai’ler arasında ölen kişinin adının söylenmesinin yasaklanması da tabu kaynaklıdır⁸⁵), Türklerde de ölümün tabu olmasıyla birlikte yerine çeşitli örtmeceler kullanılmıştır. Eski

⁸⁴ S.G. Clauson, *age.*, s. 694.

⁸⁵ S. Ullmann, *age.*, s. 71.

Türkçeden itibaren karşımıza çıkan bu örtmeceler günümüze kadar varlığını korumuştur. Bugün Türkmenler *öldü* yerine *aradan çıktı, ayrıldı, yok oldu, hesaplaştı* gibi örtmeceleri, Kırgızlar *dünyadan kayıttı*, Özbekler *vefat etti, helak oldu* gibi örtmece kelime gruplarını kullanırlar. Türkiye Türkleri “Allah sizlere *ömür versin*” şeklinde örtmece anlamı olan bir dilekte bulunurlar. Azerîler de *çırag kimi söndü* derler⁸⁶.

Anatomi ve fizyoloji ile ilgili bazı kelimeler de tabu özelliği taşır⁸⁷. Cinsiyet ve seksle ilgili kelimelerin söylenmesi toplumda hoş karşılanan bir şey olmadığı için bunların yerine, mecaz anlamlar yüklenmiş kelimeler, deyimler veya yabancı kaynaklı kelimeler kullanılır. Türklerde gebe kadın ve karnında taşıdığı çocuk, hatta yeni doğum yapmış kadın ve yeni doğan bebekle ilgili tabular vardır. Bunlara şeytan ve cinlerin musallat olacağına inanılır. Gerek bu inancın etkisi, gerekse gebe kalma olayının cinsiyetle ilgili bir çağrışım yapması sebebiyle bunların yerine örtmece kelimeler kullanılır. *Gebe kal-* için “boğaz”la ilgili terkipler Türklerde yaygındır. Bunun yanında Kazaklar *eki kabat, ayağı ağır* gibi sözler, Azeriler *gefesi dolu ol-, hamli ol-* gibi örtmeceler, Türkiye Türkleri ise yine Arapça’dan geçme *hamile* kelimesini, bu inançtan dolayı kullanırlar. *Yük* ve *yüklü* de yaygın olan örtmecelerdir⁸⁸. Bu kelimelerin Eski Anadolu Türkçesinden itibaren örtmece olarak kullanıldığını görüyoruz. Erkeklik ve dişilik organlarının Türkçe adları yerine yabancı dillerden geçmiş şekillerinin kullanılması da yine örtmece/euphemism çerçevesinde değerlendirilmesi gereken olaylardır. J. Leech⁸⁹, buna yansıyan anlam/reflected meaning başlığı altında şöyle değinmiştir : “Yansıyan anlamın, duygusal anlamın saf gücüne doğru itildiği durumlarda, dikkat çekici bir şekilde tabu olan kelimeler ortaya çıkar. Cinsiyet psikolojisiyle ilgili anlamların popülerliği yüzünden intercourse (ilişki), ejaculation (dışarı atma) ve erection gibi kelimeleri cinsel anlamlarını ima etmeden “saf” anlamlarıyla kullanmak giderek zorlaşmaktadır.”

Temel anlamı ‘bel’ olan *bé:l*, ‘döl, sulp’ anlamlarını da ifade ederek anlam alanını tabu yoluyla genişletmiştir. Kelimenin ‘döl, sulp’ anlamlarını karşılar hâle gelmesi, bu kelimelerin doğrudan söylenmesinin ayıp kabul edilmesi ve yerine bir örtmece kullanma isteğiyle ilgili olabilir. Kelime tarihi şivelerde ve günümüz şivelerinde bu anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. *İKP*’de ‘bel, kuşak, böbrekler, gövde’ anlamlarıyla kayıtlı olan kelime, *ŞMK*’da ‘1. bel 2. döl, sulp’ anlamlarıyla karşımıza çıkar (..... bili asıl yaradıldığı mizacdan ki ol hararat i rutubetdür, çıkarur suvidur.(9b.7)). ‘Döl, sulp’ anlamı *KT*’de de kayıtlıdır. Günümüz Türk şivelerinden Kazak Türkçesinde *beli ket-* ‘erkeklik kabiliyetini kaybetmek’ (*KTTS*) terkibi yine bu anlamı ifade etmektedir. Kelimenin Anadolu Ağızlarında yaşayan anlamları şunlardır : (I) işaret, nişan (II) 1. meni, sperma 2.

⁸⁶ É. Ahmetov, *age.*, s. 115.

⁸⁷ L. Bloomfield, *age.*, s. 155; S. Ullmann, *age.*, s. 207-208.

⁸⁸ É. Ahmetov, *age.*, s. 118-119.

⁸⁹ G. Leech, *age.*, s. 20.

omurga (IV) tarlanın ortası (V) suların ayırım yeri (XI) çocuğun anne karnında boğulmasına sebep olan bir hastalık (*Derl. Sözl.*).

Başlangıçta kız, erkek her iki cins çocuk için de kullanılan *oğul* kelimesi, 13. yy.'dan sonra anlam alanını daraltmaya başlamıştır (*İbn-i Mühenna Lugati*'nde sadece 'erkek çocuk' anlamıyla kayıtlıdır). Kelimenin *KT*'de 'dölyatağı, rahim' anlamıyla kayıtlı olması örtmece olarak kullanımını gösterir. Bu vücut organının adının doğrudan söylenmesi ayıp kabul edildiği için yerine *oğul* ismi, örtmece olarak kullanılmıştır.

Aynı kökten gelen *oğulçuk* ismi de 'dölyatağı'⁹⁰ anlamıyla kayıtlıdır. İlk defa Kaş.'da 'ana rahmi' anlamıyla karşımıza çıkan *oğulçuk*'un anlam alanının Eski Anadolu Türkçesi sonuna kadar genişlediğini görüyoruz. Kelime, *oğlancık* şekliyle Şirvanlı Şemseddin-i İtakî'nin Teşrih-i Ebdân ve Tercümân-ı Kibâle-i Feylosofân adlı eserinde 'fetüs' için kullanılmıştır⁹¹. Yine bu metinde 'fetüs' için *uşak* kelimesi de kullanılmıştır. Her iki şekil de kavramın tabu olması sebebiyle, onun yerine kullanılan örtmecelerdir. Yine *oğul* kelimesinden türemiş olan *ogulduruk* da *TS*'de '1. bitkilerin dibinden süren filiz 2. Yumurtaılık' ve *Derl. Sözl.*'nde '(I) 1. dölyatağı 2. soy sop' anlamlarıyla kayıtlıdır.

Temel anlamı 'sabit, sakin' olması gereken *oturak*, zamanla yan anlamlar kazanarak anlam alanını genişletmiştir. Bu anlamlar arasında yer alan 'kıç, kaba et' anlamı ise kelimenin örtmece kullanımını göstermektedir. Bu vücut organlarının adlarının doğrudan kullanılması ayıp olacağı için yerlerine daha kibar olan *oturak* kelimesi tercih edilmiştir. Kelime bu örtmece kullanımıyla Şirvanlı Şemseddin-i İtakî'nin Teşrih-i Ebdân ve Tercümân-ı Kibâle-i Feylosofân adlı eserinde kayıtlıdır. Burada 'kalça kemiği' için *oturak yeri kemiği* ifadesi kullanılmıştır⁹². *TS*'de yer alan 'kıç, kaba et' ve *Derl. Sözl.*'nde yer alan '1. hela, ayak yolu 2. lazımlık (XIV) kıç, makat' anlamları yine kelimenin örtmece kullanımına işarettir.

Temel anlamı 'küçük; ufak parçalara ayrılmış' olan *uvşak* hakkında Clauson⁹³, Osm.'da XVII'den beri *ufak* şeklinde olduğu ve temelde 'kırık, ufak parçalara ayrılmış' anlamına geldiği, fakat pek çok şivede 'küçük', 'küçük şeyler', meselâ 'çocuk'; pek çok şivede, belirsiz bir mecazî anlam şeklinde olan 'iftira'ya yakın bir anlamı ifade ettiği bilgilerini vermektedir. Tarihi gelişimini ise şöyle verir: "Uyg. VIII, Hak.XI, Çağ. XV, Hwar. XIV, Osm. XIV *uşak* (1) 'küçük' (çokluk anlamı olmadan); (2) 'küçük çocuk' bütün dönemlerde yaygın." Şirvanlı Şemseddin-i İtakî'nin Teşrih-i Ebdân ve Tercümân-ı Kibâle-i Feylosofân adlı eserinde 'fetüs' kelimesi için *uşak* kullanılmıştır⁹⁴ ki kavramın tabu olmasından

⁹⁰ S.G. Clauson, *age.*, s. 86.

⁹¹ E. Kahya, "İki Osmanlıca Metinden Derlenmiş Anatomi ve Fizyoloji Terimleri", Ankara 1978, s. 235.

⁹² E. Kahya, *age.*, s. 235.

⁹³ S.G. Clauson, *age.*, s. 16.

⁹⁴ E. Kahya, *age.*, s. 235.

dolayı, onu ifade etmek üzere, yerine kullanılan bir örtmece'dir. *Derl. Sözl.*'nde, bundan türemiş şekil *uşaklık* için de 'dölyatağı' anlamı verilmiştir.

ya:n'in küçültme şekli olan ve 'para kesesi veya kemerden sarkan küçük çanta', bundan 'cep' anlamlarına gelen *yançuk*, Osm. XIV, XV'de *yançuk*; XV *yancık* (1) 'para kesesi'; (2) XV 'atın yandaki zırhı'; (3) 'yan, kalça' şeklinde kullanılmıştır (Clauson 1972 : 945). Çeşitli yan anlamlar kazanan kelimenin TS'de şu anlamları kayıtlıdır: '1. kese, torba, boyundan geçirilerek yana asılan çanta 2. at zırhı, çukal 3. oturak yeri, sağrı, kıç'. Bu anlamlardan 'oturak yeri, sağrı, kıç' anlamları kelimenin örtmece kullanımlarını gösterir. Kelime Türkmen Türkçesinde *yancık* (II) 'anat. Kalça kemiğinin çanak kemiği ile birleştiği yerin yan tarafı, kalça' (T-T.S.) ve Azerî Türkçesinde de *yancag* 'sağrı, kalçanın yan tarafı' (*Az.T.Sözl.*) şeklinde kullanılmaktadır. *Derl. Sözl.*'nde geçen "*yançık* 'geniş kalça' " kaydı Anadolu Ağızlarında da kullanıldığını gösterir.

'yük, ağırlık' anlamındaki *yük*'ün yapısını Clauson⁹⁵ "**yü:-'den türemiş isim.*" şeklinde vermiştir. Eski Türkçeden itibaren yaygın olarak kullanılan kelime, bu yaygınlığı ölçüsünde anlam alanını genişletmiştir. Bu dönemde 'yük' temel anlamı dışında 'rahimdeki çocuk; tahammül, sabır; meşakkat, dert; günah' gibi pek çok anlamla geçmektedir. Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden *NHT*'de 'yük; rahimdeki çocuk' anlamları kayıtlıdır (Yük bayık kalur dört yiladigin anası rahminde Şaf'i katında bilgil (124b-14).) Yine aynı metinde ve TM'de geçen *yüklü* kelimesi de 'yük, gebe, hamile' anlamlarındadır. Bu dönemin sonlarına doğru yazılmış olan *ŞŞÇ*'de de *yük* için şu anlamlar verilmiştir : '1. ağırlık, yük 2. hayvanların taşıdığı mal, metâ, yük 3. anne karnındaki çocuk, cenin 4. mec. ağırlık, siklet, zahmet, minnet'. Kelime için TS'de verilen anlam 'rahimdeki çocuk, cenin, dölüt'tür. *Yüklü* ismi, Kıpçak Türkçesi ve Harezmi Türkçesi eserlerinde de aynı anlamlarla kayıtlıdır (KMTT (266/4), ME, KE). Bugün Anadolu coğrafyası dışında Kazak ve Kırgızlar arasında, Azerîler'de *yüklü* ismi örtmece olarak kullanılmaktadır (*KTTS jükti* 'hamile'; Kırg. T.Sözl. *cüktüü* '1. yüklü 2.gebe kadın'; *Az.T.Sözl. yüklü* 'hamile'; *Derl. Sözl. yüklü* (I) 'gebe'). Gerek 'rahimdeki çocuk' anlamıyla Eski Anadolu Türkçesinden itibaren kullanılan *yük* kelimesi, gerekse 'gebe kadın' yerine kullanılan *yüklü* kelimesi, kavramların tabulaşması sebebiyle örtmece olarak kullanılan kelimelerdir.

Görüldüğü gibi tabu özelliği kazanmış ve örtmece olarak kullandığımız kelimeler, dilimizde oldukça fazladır. Bugün artık günlük hayatta tabu özelliklerine pek dikkat etmeden kullandığımız bu kelimeler, tarihin seyri içinde özellikle çeşitli dînî inançların ve gelenek-göreneklerin etkisiyle anlam alanlarını değiştirerek varlıklarını korumuşlardır. Bir dilin kelime hazinesinde, gerek kelime kadrosu bakımından gerekse var olan kelimelerin anlam alanlarındaki değişiklik bakımından dil dışı unsurlar olarak toplumsal ve sosyolojik sebepler etkili olurken, dil içi unsurlar olarak da deyim aktarmaları, ad aktarmaları, komşuluk,

⁹⁵ S.G. Clauson, *age.* , s. 910-911.

mecazlaştırma, kinaye, paraphrase/açıklama, eksiltme gibi anlam olayları etkili olmaktadır⁹⁶ Yani, bir kelimenin tabulaşması veya başka bir kelimenin örtmece olarak kullanılması dil dışı faktörlerden kaynaklanmakta, fakat bunların dilde anlatım bulmasında dil içi faktörler devreye girmektedir. Ayrıca tabu ve örtmecenin eş anlamlılar/sinonimler, eş sesliler/homonimler ve çok anlamlılar/polisemiler üzerinde de etkisi görülür. Eş sesli kelimelerden biri hoş olmayan bir anlama sahip olduğunda, bu anlama sahip olan kelime atılabilir ve aynı anlam bir örtmece ile ifade edilebilir. Yine çok anlamlı kelimenin anlamlarından biri hoş olmayan veya çirkin bir özellik taşıyorsa, bu anlam için yukarıda belirtilen yöntemlerden biri kullanılarak yeni bir kelime oluşturulabilir. Dolayısıyla çok anlamlı kelimenin anlam alanında bir daralma gerçekleşir. Bunun yanında, örtmece olarak kullanılacak kelimenin, dilin söz hazinesinden bir kelime olması durumunda, önceki kelimenin anlam alanı daralırken, yeni kelimenin anlam alanında genişleme meydana gelir. Yani tabu, kelimelerin anlam alanında genişleme, daralma gibi çeşitli anlam değişikliklerine sebep olabilir⁹⁷.

Sonuç olarak tabu ve örtmeceler, Türkçede kelime hazinesinin leksik ve semantik yönden değişip zenginleşmesinin bir yoludur. Bu yüzden de bir dildeki anlam olayları incelenirken tabu ve örtmecelerin etkisini de dikkate almak gerekir. Türkçenin, ilk yazılı belgelerinden itibaren yapılacak art zamanlı semantik incelemeler, dilimizin kelime hazinesi üzerinde tabu ve örtmecelerin etkisini açıkça ortaya koyacak ve yukarıda bazı örneklerini verdiğimiz tabu ve örtmecelerin sayısını oldukça artıracaktır.

KAYNAKLAR

a. Faydalanılan Kaynaklar

- Ahanov, K. (1993), *Til Biliminiñ Negizderi*, “Sanat” Baspası, Almatı
- Ahmetov, Édil (1995), *Türki Tilderindeki Tabuv men Evfemizmder*, “Gılım” Baspası, Almatı
- Aksan, Doğan (1978), *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*, *Ank. Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. yayınları*.
- _____ (1989), “Türk Anlam Bilimine Giriş – Anlam Değişmeleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1965*, TDK yay., Ankara
- _____ (1990), *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK yay., Ankara
- _____ (1996), *Türkçenin Sözcük Varlığı*, Engin yay. , Ankara.

⁹⁶ S. Ullmann, *age.* , s. 209; P. Guiraud, *age.*, s. 63; É. Ahmetov, *age.* , s. 135-139.

⁹⁷ S. Ullmann, *age.* , s. 228.

- _____ (1999), *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin yay. Ankara.
- Arat, Reşit Rahmeti (1986), *Eski Türk Şiiri*, TTK yay. , Ankara.
- _____ (1987), *Makaleler I*, TKAE yay. , Ankara.
- Banarlı, Nihat Sami (1987), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*, MEB yay. , İstanbul.
- Bloomfield, Leonard (1933), *Language*, USA.
- Caferoğlu, Ahmet (1989), “Filolojide İnsan ve Hayvan Soybirliği.”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1968*, TDK yay. , Ankara, s. 1-15.
- Clauson, Sir Gerhard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, London.
- Doerfer, Gerhard (1963), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen; I Mongolische Elemente*.
- _____ (1965), *II Türkische Elemente*, alif bis tā.
- _____ (1967), *III ditto jim bis kāf*, WIESBADEN.
- Eberhard, V. (1996), *Çinin Şimal Komşuları* (Çev: Nimet Uluğtuğ), TTK yay., Ankara.
- Guiraud, Pierre (1984), *Anlambilim*, Kuzey Yay., Ankara
- Günay, Ünver ve Harun Güngör (1997), *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Ocak yay., İstanbul
- Hudson, R.A., (1980), *Sociolinguistics*, Cambridge University Press, Cambridge
- İnan, Abdülkadir (1987), *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*, TTK yay., Ankara
- _____ (1988), “Türk Etnolojisini İlgilendiren Birkaç Terim-Kelime Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1956*, TDK yay., Ankara, s. 179-195.
- _____ (1991), *Makaleler ve İncelemeler II. Cilt*, TTK yay. , Ankara.
- _____ (1995), *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, TTK yay., Ankara.
- Kahya, Esin (1978), “İki Osmanlıca Metinden Derlenmiş Anatomi ve Fizyoloji Terimleri”, *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, TTK yay., Ankara.
- Leech, Geoffrey (1981), *Semantics, The Study of Meaning*, Penguin Books, USA.
- Lyons, John (1981), *Language and Linguistics*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Ögel, Bahaeddin (1991), *Türk Kültür Tarihine Giriş 1,5, 6*, KB yay. , Ankara.

- Palmer, F.R. (1981), *Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- _____ (2001), *Semantik (Yeni Bir Anlambilim Projesi)* (Çev: Ramazan Ertürk), Kitâbiyât Yay. , Ankara.
- Roux, Jean-Paul (1998), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çev: Aykut Kazancıgil), İşaret Yay. İstanbul
- Tekin, Şinasi (2000), “Timur Öncesinde Anadolu ile Orta Asya Türk Dünyası Arasındaki Kültür İlişkileri ve Güzide Kitabı’nın ‘Tercüme’ Hikayesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1997*, TDK yay. , Ankara, s. 151-194.
- Ullmann, Stephen (1972), *Semantics, An Introduction to The Science of Meaning*, Oxford Basil Blackwell, London
- Vardar, Berke (1998), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitapevi, İstanbul.
- Yıldırım, Dursun (1998), “Köktürk Çağında Tanrı mı Tanrılar mı Vardı?”, *Türk Bitiği Araştırma / İnceleme Yazıları*, Akçağ Yayınları, s. 112-123.

b. Taranan Kaynaklar

- Altaylı, Seyfettin (1994), *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, MEB yay. , İstanbul.
- Arat, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, TKAE yay. , İstanbul.
- _____ (1991a), *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK yay. , Ankara.
- _____ (1991b), *Kutadgu Bilig II Çeviri*, TTK yay. , Ankara.
- Argunşah, Mustafa (1999), *Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî, Tuhfe-i Murâdî (İnceleme-Metin-Dizin)*, TDK yay, Ankara.
- Ata, Aysu (1997), *Kıyasül'l-Enbiyâ I, II*, TDK yay. , Ankara.
- Ata, Aysu (1998), *Nehcü'l-Ferâdis III*, TDK yay. , Ankara.
- Atalay, Besim (1985), *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi I, II, III*, TDK yay., Ankara.
- _____ (1986), *Divanü Lügat-it Türk Dizini “Endeksi” IV*, TDK Yay., Ankara.
- Bilgin, Azmi (1996), *Nazmü'l-Hilâfiyyat Tercümesi (Giriş-Dil Özellikleri-Metin-İndeks)*, TDK yay. , Ankara.
- Caferoğlu, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitapevi, İstanbul.
- Dilçin, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK yay. , Ankara.
- _____ (1991), *Mesut Bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahar(İnceleme-Metin-Sözlük)*, AKM yay. , Ankara.

- Ergin, Muharrem (1991a), *Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer)*, TDK yay., Ankara.
- _____ (1991b), *Orhun Abideleri*, Boğaziçi yay. , İstanbul.
- _____ (1994), *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*, TDK yay., Ankara.
- Gabain, A.M. von (1988), *Eski Türkçenin Grameri* (Çev: Mehmet Akalın), TDK yay. , Ankara.
- Hamilton, James Russel (1998), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (Çev: Vedat KÖKEN), TDK Yay., Ankara.
- Iskakov, A.I. (1974-1986), *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*, Kazak SSR “Gılım” Matbaası, Almatı.
- Karaağaç, Günay (1997), *Lutfî Dîvânı*, TDK yay. , Ankara.
- Kültürel, Z. ve L.Beyreli (1999), *Şerîfî Şehnâme Çevirisi (Giriş-Metin-Sözlük)*, TDK yay. , Ankara.
- Ma’rufov, E.M. (1981), *Üzbek Tilining İzahlı Lugati I, II* Moskva “Rus Tili” Neşriyatı.
- Radloff, W. (1893), *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte I (1893), II (1899), III (1905), IV (1911)*, S. Petersburg.
- Taymas, Abdullah Battal (1988), *İbn-i Mühenna Lugati*, TDK yay. , Ankara.
- Tekin, Talat, M. Ölmez, E. Ceylan, Z. Ölmez, S. Eker (1995), *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Simurg Yay., Ankara.
- Topaloğlu, Ahmet (1978), *Muhammed Bin Hamza “Satır Arası” Kur’ân Tercümesi II. Cilt (Sözlük)*, KB yay., İstanbul.
- Toparlı, Recep (1992), *İrşâdü’l-Mülûk Ve’s-Selâtîn*, TDK yay., Ankara.
- Toparlı, Recep, M. Sadi Çögenli, Nevzat H. Yanık (2000), *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî*, TDK yay. , Ankara.
- Türk Dil Kurumu (1963), *Tarama Sözlüğü I – VIII (1963-1977)*, TDK yay., Ankara.
- _____ (1982), *Söz Derleme Dergisi I-XII (1982)*, TDK yay., Ankara.
- Yelten, Muhammed (1993), *Şirvanlı Mahmud Kemâliyye (Giriş- İnceleme-Cümle Bilgisi- Metin- Sözlük)*, Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul.
- Yudahin, K. K. ve A. Taymas (1988), *Kırgız Sözlüğü I, II*, TDK yay., Ankara.
- Yüce, Bilal (1995), *Bâbü’r Dîvânı*, AKM yay., Ankara.
- Yüce, Nuri (1998), *Mukaddimetü’l-Edeb*, TDK yay., Ankara.